

RAFAL CZACHOR

B. Geddes, J. Wright, E. Frantz, *How Dictatorships Work. Power, Personalization, and Collapse*, Cambridge University Press, Cambridge 2018

Bezspornym jest fakt, że przez znakomitą większość historii ludzkość żyła w ustrojach niedemokratycznych. Tryumfalny globalny pochód demokracji dokonał się w II połowie XX stulecia. Jego koronnym naukowym potwierdzeniem były tezy o „końcu historii”, przedstawiona przez Francisa Fukuyamę, i „fal demokrytyzacji”, autorstwa Samuela Huntingtona. Zgodnie z nimi świat miał nieuchronnie i bezalternatywnie zmierzać ku ustrojowi demokracji liberalnej. Ostatnie (przynajmniej) dwie dekady unaoczniają jednak zbyt optywizm obu badaczy. Corocznie publikowane rankingi demokracji, takie jak *Democracy Index* i *Freedom House Index*, potwierdzają tezę o mającym miejsce w skali ogólnoswiatowej zjawisku odwrótu od demokracji. Dotyczy ono nie tylko państw Afryki czy Azji, lecz także europejskich i amerykańskich. Niewątpliwie zmienia się nie tylko sposób przejścia ku ustrojowi niedemokratycznemu, ale jego współczesne oblicze. Coraz rzadziej takie zmiany systemowe, „erozje demokracji”, dokonują się w sposób nagły, nie towarzyszy im nadmierna przemoc, a nawet zachowywana jest demokratyczna fasada. W wielu przypadkach, m.in. w Kolumbii, Indiach, Rosji, Węgrzech, dokonywane zmiany ustrojowe określane są mianem „niekonstytucyjnego konstytucjonalizmu” (Ronzai 2017). Na gruncie nauk politycznych fenomen ten, nazwany „demokracją nieliberalną”, spopularyzował Fareed Zakaria (1997).

Powyższe zagadnienia nie pozostają bez uwagi badaczy. W ostatnich latach w obrocie naukowym pojawił się szereg publikacji w rozmaity sposób podejmujących problem bądź przejścia ku ustrojowi niedemokratycznemu, jego teoretycznych założeń i uwarunkowań przetrwania, bądź też studiom porównawczym (Ginsburg, Нуq 2018; Лукьянова, Шаблинский 2018; Przeworski

2019). Do godnych odnotowania prac zalicza się również będąca przedmiotem niniejszej recenzji publikacja amerykańskich badaczy: Barbary Geddes (Uniwersytet Kalifornijski), Josepha Wrighta (Uniwersytet Stanowy Pensylwanii) i Eriki Frantz (Uniwersytet Stanowi Michigan) pt. *Jak funkcjonują dyktatury. Władza, personalizacja, upadek*, która została wydana przez Uniwersytet Cambridge. Praca oparta jest na bogatym materiale empirycznym (przede wszystkim przypadki po 1945 roku), wzbogacona statystykami i wykresami, ma na celu weryfikację istniejących teorii dotyczących reżimów niedemokratycznych oraz uogólnić wiedzę o współczesnych obliczach autorytaryzmów.

Na zasadniczą część pracy składa się wstęp oraz cztery części, które zawierają łącznie dziewięć rozdziałów o stosunkowo niewielkiej objętości.

We *Wstępie*, jednocześnie określonym mianem rozdziału pierwszego, zarysowano cele pracy oraz zdefiniowano przedmiot badawczy, precyzując, które ustroje autorzy uznają za autorytarne. Zaliczają do nich te, gdzie przywódcy nie zostali wybrani bezpośrednio lub pośrednio przez ciało pochodzące w min. 60% z wyborów bezpośrednich; rząd zdobył władzę w wyborach rywalizacyjnych, lecz później zmieniał formalne i nieformalne reguły rywalizacji politycznej; zaś gdy odbywają się powszechne wybory rywalizacyjne, to dokonują się pod nadzorem wojskowych („niebezpośrednie rządy wojska”) (s. 5).

Część pierwsza, zatytułowana *Inicjacja*, składa się z dwóch rozdziałów: *Autokratyczne przejęcie władzy* oraz *Co wiemy o przewrotach?* Badacze wskazują, że najczęściej ustroje niedemokratyczne transformują się w inne ustroje niedemokratyczne, zaś upadki demokracji mają miejsce rzadziej (z reguły poprzez „autorytaryzację”, tj. odejście od demokratycznych rządów przez zwycięskie siły polityczne). Ustroje niedemokratyczne powstawały głównie w wyniku przewrotu wojskowego (50% przypadków wobec 40% przypadków przewrotów inspirowanych przez działaczy partyjnych) i temu zagadnieniu w dużej części poświęcono rozdział trzeci. Podjęto tam głównie polemikę z tezami M. Svolyika (2008), stwierdzono brak bezpośredniego związku nierówności i napięć społecznych z przewrotami wojskowymi, wskazując, iż oficerowie

kierowali się głównie własnymi interesami, ewentualnie zyskując poparcie wśród własnych grup etnicznych lub klanów (s. 54-57).

Druga część pracy *Konsolidacja elity*, zawiera rozdziały: *Koncentracja władzy: wpływ frakcjonalizacji elity na personalizację rządów* oraz *Strategie przetrwania dyktatorów w niesprzyjających warunkach*. Pierwszy z nich w dużym stopniu odwołuje się do przypadku Uzbekistanu, w którym ograniczona demokratyzacja postradziecka umocniła spersonalizowane rządy Islama Karimowa. Choć przypadek ten jest tylko kanwą, na której opiera się narracja, wskazać należy, że nawet na obszarze postradzieckim kasus Uzbekistanu jest pod wieloma względami unikalny (Czachor 2015). Badacze wskazują, że funkcjonowanie elity władzy w ustroju niedemokratycznym jest „niebezpieczne i przerażające” (s. 66). Wynika to głównie z zero-jedynkowego formatu gry politycznej oraz rywalizacji koterii skupionych wokół władzy. Słusznie wskazano, że rządzący (w książce regularnie okreśłani jako *dictators*) potrzebują minimalnego dla utrzymania władzy poparcia ze strony politycznego otoczenia, co już wcześniej potwierdziły badania Bruce’a Bueno de Mesquity i innych (2003). Za wartościowe należy uznać wprowadzenie miernika poziomu personalizacji władzy (s. 79 i nast.). Dzięki jego wykorzystaniu autorzy stwierdzili, że rządzący, którzy skoncentrowali władzę w swoich rękach na początku rządów mają statystycznie większą szansę na długie sprawowanie władzy (około 14,7 roku), niż ci, którzy tego nie dokonali (około 7,8 roku rządów). Kolejny rozdział przedstawia tezę, że autokracje powstałe w wyniku przewrotu wojskowego są bardziej niestabilne, gdyż frakcje wojskowych dysponują poważnym zasobem (broń, podległe im jednostki) i gotowe są konkurować o władzę. W tych okolicznościach aktualnie rządzący z dużym prawdopodobieństwem dąży do eliminacji innych wojskowych z elity władzy i budowy własnego cywilnego zaplecza politycznego (przykładów tego typu strategii dostarczają głównie państwa Afryki).

Kolejna część pracy nosi tytuł *Kierując społeczeństwem: implementacja i zbieranie informacji* i zawiera dwa rozdziały: *Dla czego partie i wybory w dyktaturach?* oraz *Miecz obosieczny: wyspecjalizowane instytucje monitoringu i przymusu*. Autorzy stwierdzają, iż – mimo spersonalizowanych rządów – dyktatury chętnie rozbudowują swoje zaplecze polityczne w postaci partii. Służą one

jako instrument rekrutacji elit władzy, mechanizm mobilizacji zwolenników reżimu oraz kanał komunikacji ze społeczeństwem (nawet jeśli wybory do ciał przedstawicielskich są sfałszowane, pozwalają na rozeznanie się w nastrojach). Partie także pełnią funkcję kontrolną nad działaczami, który zajmują stanowiska publiczne i mogą dopuszczać się „bumelanctwa, złodziejstwa i niekompetencji” (s. 133). Rozbudowa partii może doprowadzić do wykreowania nowego lidera, który podważyłby pozycję dotychczasowego dyktatora. Z tego powodu ci ostatni w 80% sami zostają liderami takich ugrupowań. Przy tak dalece posuniętej generalizacji lektura tej części książki przynosi szereg pozostających bez wyjaśnienia wątpliwości, m.in. dlaczego, tylko na obszarze postradzieckim, rekrutacja elit i aparat władzy opiera się zarówno na „kontrolowanym pluralizmie”, jak i bezpartyjności? (Czachor 2018). Następnie uwaga przeniesiona została na kwestię bezpieczeństwa reżimu i roli armii i służb specjalnych. Wskazano, że służby cywilne i wojsko w dyktaturach często toczą lepiej lub gorzej skrywaną rywalizację. Silna armia w każdej chwili może być źródłem zagrożenia dla rządzących. Z tego powodu aż 2/3 autorytarnych przywódców rozbudowuje własne służby o charakterze militarnym lub paramilitarnym (s. 163).

Ostatnia część pracy nosi tytuł *Przetrwanie dyktatury i upadek* i składa się z dwóch rozdziałów: *Dlaczego dyktatury upadają* oraz *Wnioski i konsekwencje polityczne*, będący jednocześnie podsumowaniem treści całej monografii. Wskazano, że najczęściej upadek jednego reżimu niedemokratycznego skutkuje pojawieniem się nowej formy niedemokracji. Zagrożenia dla trwałości systemu mają nie tylko charakter zewnętrzny (spoza elity władzy), ale także wewnętrzny, bowiem koterie wokół przywódcy rywalizują o większy dostęp do zasobów. Do końca „zimnej wojny” najczęściej do obalenia niedemokracji dochodziło w wyniku przewrotów wojskowych, zaś w ostatnich trzech dekadach – w toku „powstań ludowych”, które z zasady trwają dłużej i wymagają większych nakładów, by odnieść sukces (s. 178). Z racji personalizacji władzy w ustrojach niedemokratycznych, często upadek dyktatora, w tym monarchy lub wojskowego, oznacza rozpad dotychczasowego systemu politycznego (47,5% przypadków, s. 201). Przy tym upadek ten może przybierać drastyczne formy, w tym śmierć, więzienie lub wygnanie.

W tym kontekście rozpad mniej spersonalizowanych systemów, w których władza jest rozproszona (pozostając w rękach grupy liderów partyjnych) może mieć niej dotkliwe skutki dla elity reżimu. Przy tym statystycznie to w przypadku upadku junty wojskowej jest największa szansa na demokratyzację, podobnie jest w przypadku bogatych autokracji i tych, które mają historyczne doświadczenie demokratyczne (s. 212). Rozdział ten można uznać za najlepszy w całej książce. Ostatni rozdział, jak wspomniano jest podsumowaniem całych wywodów. Na bazie zgromadzonego materiału stwierdzono m.in., że w przypadku reżimu silnie spersonalizowanego niewielkie są szanse demokratyzacji (kazusy Iraku i Libii).

W istocie monografia osadzona jest w paradygmacie neopatrymonialnym, choć autorzy do niego wprost się nie odwołali. Niektóre ze znanych badań dotyczących specyfiki personalizacji władzy, roli klientelizmu, m.in. Henry Hale'a w odniesieniu do obszaru byłego ZSRR czy Jean-Francoisa Bayarta w odniesieniu do Afryki (Hale, Bayart 2009). Analiza w dużym stopniu opiera się na kazusie rządów Islama Karimowa w Uzbekistanie, chociaż płynące z tego przypadku wnioski znajdują zastosowanie do wszystkich autorytarnych państw byłego ZSRR

Rekapitulując, książka stanowi przydatne źródło wiedzy dla osób podejmujących się pierwszych badań nad niedemokracjami. Dla bardziej doświadczonych czytelników, oprócz polemiki z niektórymi funkcjonującymi w obiegu naukowym twierdzeniami, nie jest źródłem nowej wiedzy. Lektura recenzowanej pracy potwierdza stanowisko, że uogólnianie, poszukiwanie wspólnych reguł kształtowania się i funkcjonowania systemów niedemokratycznych, czy wręcz ich metateorii jest zadaniem karkołomnym. Różnorodność tychże systemów, do których zaliczają się tak różne przypadki jak Chiny, Swaziland, Singapur, Arabia Saudyjska czy Białoruś, w przypadku badań porównawczych prowadzi bądź do zbyt daleko idących generalizacji, bądź do nadmiernej kazuistyki.

Bibliografia

- Bayart J.F. (2009). *The State in Africa: The Politics of Belly*, Wiley, Michigan.
- Bueno de Mesquita B., Smith A. Siverson R., Morrow J. (2003). *The Logic of Political Survival*, MIT Press, Cambridge.

- Czachor R. (2015). *Główne tendencje w procesach kształtowania się systemów politycznych państw poradzieckich*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, nr V/II.
- Czachor R. (2018). *Instytucjonalne uwarunkowania rywalizacji o władzę w postradzieckich systemach autorytarnych*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ”, nr 4 (55).
- Ginsburg T., Huq A.Z. (2018). *How to Save a Constitutional Democracy*, The University of Chicago Press, Chicago-London.
- Hale H.E. (2014). *Patronal politics: Eurasian regime dynamics in comparative perspective*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Przeworski A. (2019). *Crises of Democracy*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Ronzai Y. (2017). *Unconstitutional Constitutional Amendments*, Oxford Univ. Press, Oxford.
- Svolik M. (2008). *Authoritarian Reversals and Democratic Consolidation*, „American Political Science Review”, vol. 102 (2).
- Zakaria F. (1997). *The Rise of Illiberal Democracy*, „Foreign Affairs”, vol. 76 (6).
- Лукиянова Е., Шаблинский И. (2018). *Авторитаризм и демократия*, Издательство Мысль, Москва.